

<https://doi.org/10.31891/2307-5740-2024-328-36>

УДК 338.439

ДУХНИЦЬКИЙ Богдан

ННЦ «Інститут аграрної економіки»

<https://orcid.org/0000-0002-5521-5602>

e-mail: duhnitskybogdan@gmail.com

СИДОРЕНКО Віктор

ННЦ «Інститут аграрної економіки»

<https://orcid.org/0009-0008-1146-6283>

e-mail: Victor_s@ukr.net

ВИРОБНИЦТВО РИБИ І МОРЕПРОДУКТІВ В СВІТІ ТА УКРАЇНІ

У статті розглянуто основні показники виробництва риби і морепродуктів в світі та Україні. Визначено найбільших країн-виробників даної продукції, а також існуючу товарну структуру глобальної пропозиції. Проаналізовано динаміку добування водних біоресурсів в Україні від початку незалежності. Наведено регіональну структуру добування, за районами промислу та видами на сучасному етапі. Охарактеризовано функціонування галузі в Україні після повномасштабного російського вторгнення, в тому числі найбільш суттєві зміни й умови діяльності 2022-2023 років. Виділено прогностичні оцінки показників розвитку світового виробництва риби і морепродуктів, включаючи зростаючу роль сектору аквакультури. Особливу увагу приділено нішевому сегменту виробництва – органічній аквакультури. Сформульовано найбільш ймовірний сценарій, актуальний для українського рибальства й аквакультури на найближчі роки.

Ключові слова: риба, морепродукти, водні біоресурси, аквакультура, виробництво, добування, стратегія.

DUKHNYTSKYI Bogdan, SYDORENKO Victor

NSC "Institute of Agrarian Economics"

FISH AND SEAFOOD PRODUCTION IN THE WORLD AND IN UKRAINE

The article examines main indicators of fish and seafood production in the world and in Ukraine. The growth of world production since 2000 is shown. The largest producing countries of these products are determined, as well as the existing product structure of the global supply, which mainly consists of freshwater fish, marine fish, molluscs and crustaceans. The dynamics of extraction aquatic bioresources in Ukraine since the beginning of independence was analyzed. The regional structure of extraction, by fishing areas and species at the current stage, is given. The functioning of the industry in Ukraine after the full-scale Russian invasion is characterized, including the most significant changes and conditions of activity in 2022-2023. The key role of the state in the implementation of new principles and measures in the field of extraction of aquatic biological resources was noted. The main goals of the Strategy for the Development of Fisheries Industry in Ukraine until 2030 are listed. Prognostic assessments the indicators of the development of the world production fish and seafood are highlighted, including the growing role of the aquaculture sector. Despite the good prospects, the global fishing industry will face many uncertainties that can change numbers of the current forecasts. Particular attention is paid to the niche segment of production - organic aquaculture. Unlike the entire sector, here the product structure and the main producing countries are much clearer. All the problems that our fishing industry additionally faces during a full-scale war are listed. The most likely scenario relevant for Ukrainian fisheries and aquaculture for the coming years is formulated. Ukraine, most likely, will not be able to restore the previous volumes of extraction the aquatic biological resources, because this requires a real stabilization of the entire socio-economic situation in the country.

Keywords: fish, seafood, aquatic biological resources, aquaculture, production, extraction, strategy.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Риба і морепродукти належать до основних груп продовольства, які характеризують повноцінність харчування людини, тому існують норми їх споживання та розрахункові баланси. У світі виробництво рибної продукції постійно збільшується, натомість в Україні спостерігається протилежна ситуація, адже за останні роки неодноразово встановлювались його мінімальні показники. Повномасштабна війна разом з низкою супутніх негативних наслідків ще більше погіршила актуальний стан та перспективи розвитку галузі в нашій країні. Однак фокусування виключно на кількісних показниках не дає об'єктивної картини причин та наслідків тривалого спаду добування водних біоресурсів українськими спеціалізованими виробниками. У зв'язку з цим необхідно глибше проаналізувати існуючу структуру світового виробництва риби і морепродукції, а також дослідити відповідні показники в Україні, з врахуванням широкого асортименту товарної номенклатури та нішевого сегменту згідно з доступними у нас статистичними й аналітичними даними.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Питання функціонування українського ринку риби і морепродуктів висвітлюються в наукових працях І.І. Кормана [8], О.Д. Лук'яненка [9] та ін. Особливості світового виробництва цієї продукції розглядаються в статистичних й аналітичних матеріалах спеціалізованих зарубіжних ресурсів [1, 11, 12]. Інформаційною базою даного дослідження також були дані Державної служби статистики України [2], статті з мережі Internet [3, 4, 5, 6, 10], власні узагальнення та висновки авторів.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ

Метою статті є дослідження розвитку виробництва рибної продукції в світі та Україні на сучасному етапі, виявлення його особливостей, характерних тенденцій і недоліків, оцінка подальших перспектив функціонування галузі з врахуванням кон'юнктури глобального та нашого внутрішнього ринку.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Зростання населення планети стимулює підвищення попиту на продовольство, в тому числі рибну продукцію, що наочно демонструє збільшення її виробництва за останній час. Так, у 2000 році в світі було вироблено 124 млн тонн риби і морепродуктів, у 2010 році – 145 млн тонн, у 2019 році – 171 млн тонн, а в 2021 році – понад 176 млн тонн. Згідно останніх наявних даних, абсолютним лідером за обсягами виробництва тут виступає Китай – 63 млн тонн. При значному відставанні далі в цьому рейтингу розташувались Індонезія (13 млн тонн), Індія (13 млн тонн), В'єтнам (8 млн тонн) та США (5 млн тонн). Таким чином, на Китай припадає 36 % глобальної пропозиції риби і морепродуктів, а разом перші п'ять країн формують близько 3/5 світового виробництва. В цілому, починаючи з середини першої десятки, рейтинг є доволі щільним, різниця в обсягах між кожною наступною і попередньою країнами мінімальна (рис. 1). Україна в цьому переліку, тобто ще до повномасштабного вторгнення, виробляла, за оцінками ФАО, загалом 100 тис. тонн рибної продукції, посідаючи 86-е місце [1].

Структура світового виробництва 2021 року включала переважно прісноводну рибу (майже 66 млн тонн), рибу в верхніх шарах морських вод (35 млн тонн), донну рибу (близько 23 млн тонн), різних молюсків (20 млн тонн), ракоподібних (в межах 17 млн тонн), іншу морську рибу (11 млн тонн). На головоногих та всіх інших водних тварин припадали набагато менші обсяги [1].

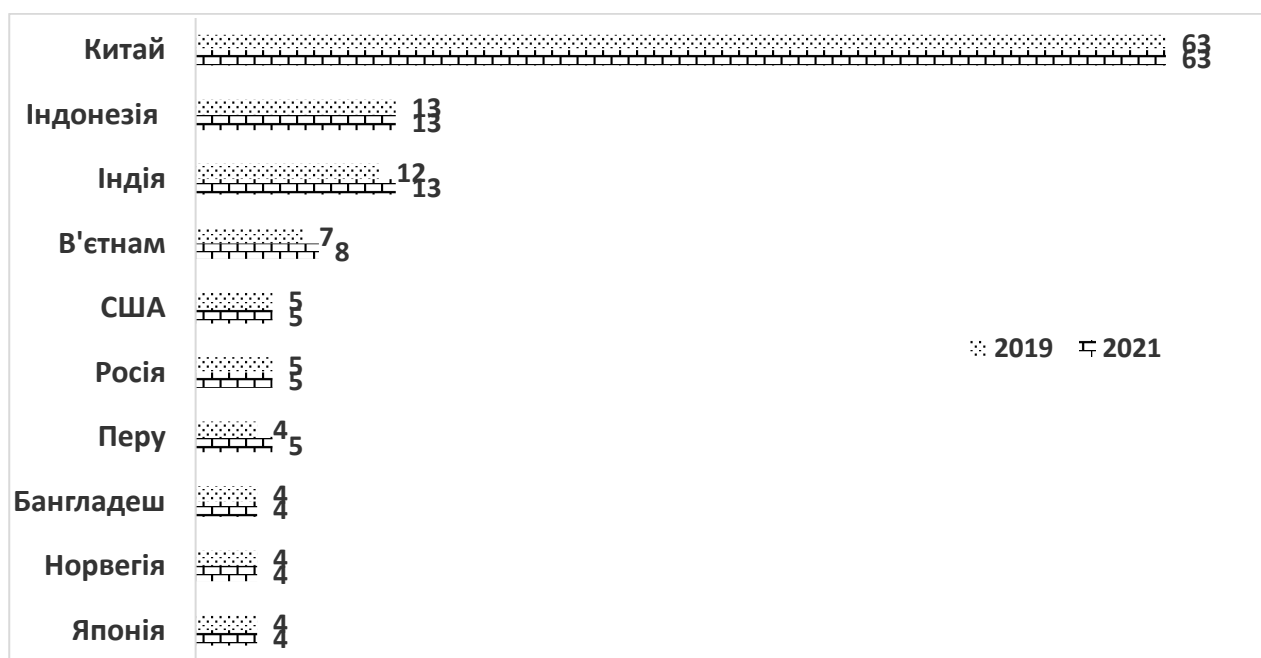

Рис. 1. Найбільші країни-виробники риби і морепродуктів, млн тонн

Джерело: сформовано автором на основі [1]

Добування водних біоресурсів в Україні за період незалежності зазнало багатократного скорочення. У 1990-х роках воно знаходилось в межах 400 тис. тонн, однак вже перед анексією Криму цей показник скоротився практично вдвічі, ледве перевищуючи 200 тис. тонн. Надалі ситуація тільки погіршувалась: за результатами 2014 року – 91 тис. тонн, перед початком повномасштабного російського вторгнення у 2021 році – 70 тис. тонн, безпосередньо під час війни у 2022 році – близько 32 тис. тонн (рис. 2).

Для кращого розуміння ситуації необхідно окремо розглядати кон'юнктуру виробництва, що склалась перед початком війни та внаслідок її впливу. У 2021 році з загального обсягу добування водних біоресурсів в Україні 11 тис. тонн займала аквакультура, майже 23 тис. тонн припало на внутрішні водні об'єкти, а 36 тис. тонн мали походження з інших регіонів промислу, які представлені зонами Чорного, Азовського морів та Антарктичною частиною Атлантики. Відомо, що в Чорному морі добуто близько 10 тис. тонн продукції, а щорічний обсяг добування в зоні Антарктики на той час перевищував 20 тис. тонн [2]. При цьому 42 тис. тонн в товарній структурі складала риба.

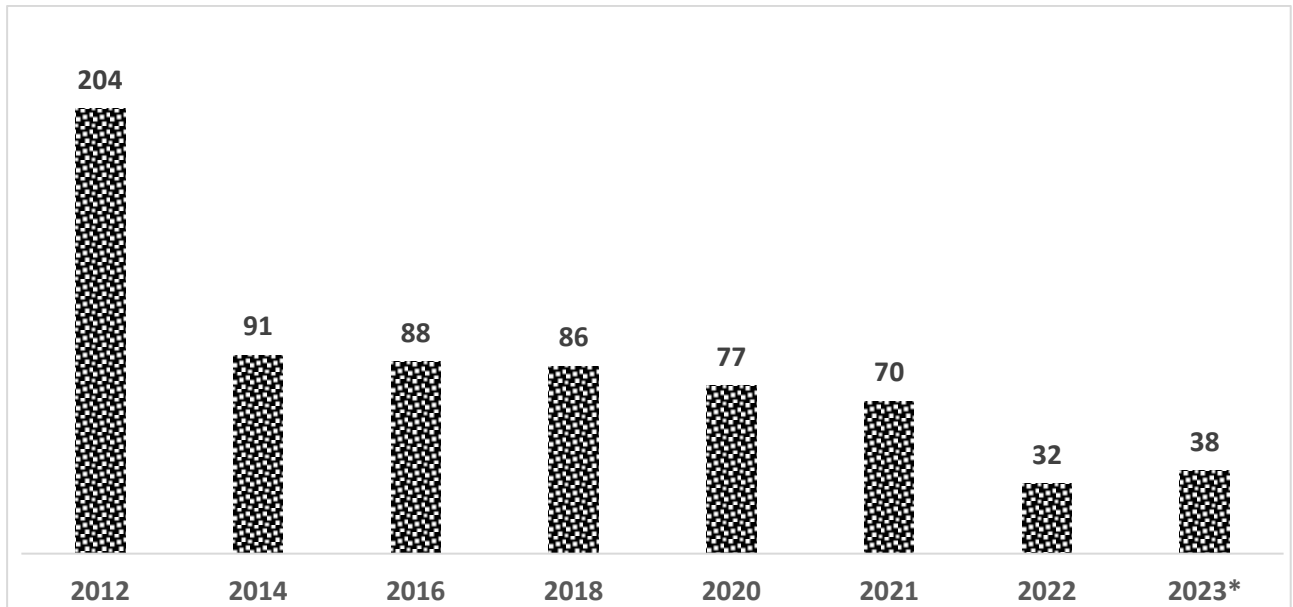

Рис. 2. Добування водних біоресурсів в Україні, тис. тонн

Джерело: сформовано автором на основі [2]

* - попередні дані

В регіональній структурі добування водних біоресурсів України до повномасштабної війни виділялись південні області (Миколаївська, Одеська, Херсонська, Запорізька), а також Черкаська, Дніпропетровська і Київська (табл. 1). У 2021 році Миколаївська та Одеська області разом сформували половину обсягів добутих біоресурсів.

Таблиця 1

Основні регіони з добування водних біоресурсів в Україні, тонн

	2020	2021	2022
Миколаївська	23168	24862	9404
Одеська	11313	10473	3036
Черкаська	5429	6909	5789
Херсонська	5756	4291	дані не публікуються
Дніпропетровська	4427	3591	686
Запорізька	5750	3283	102
Київська	3231	2135	1655

Джерело: сформовано автором на основі [2]

Що стосується добування водних біоресурсів за видами, то найбільші обсяги припадали на прісноводного карася, товстолобика, коропа й сазана, рапану, кільку, прісноводного ляща, морських бичків, тарану (табл. 2). За результатами 2021 року перераховані види зайняли орієнтовно 56 % в його структурі.

Таблиця 2

Добування водних біоресурсів за видами, тонн

	2020	2021	2022
Карась прісноводний	8443	8741	5277
Товстолобик	8539	7672	4214
Короп, сазан	6960	6378	5656
Рапана	6275	4899	
Кілька	4110	4021	
Лящ прісноводний	2742	2854	1884
Тараня	2609	2596	1683
Бички морські	4988	2368	

Джерело: сформовано автором на основі [2]

Однак після початку повномасштабної війни у всіх ключових аспектах функціонування рибогосподарської галузі України відбулись відчутні зміни. Неможливість навігації у багатьох рибогосподарських водних об'єктах та майже повне блокування акваторії Чорного й Азовського морів призвели в 2022 році до цілком очікуваного за даних обставин скорочення добування водних ресурсів більш ніж удвічі – до 32 тис. тонн. Не всі підприємства змогли подати звітність у встановленому порядку. Багато даних за цих умов не були оприлюднені, зокрема, загальні по аквакультурі, Херсонській області. Понад 14 тис. тонн водних біоресурсів було добуто у внутрішніх об'єктах, а весь вилов риби склав 22,5 тис. тонн.

Промисел у зоні Антарктики був передчасно зупинений через введення воєнного стану в Україні. Згідно оцінок, обсяг добування водних біоресурсів за межами юрисдикції нашої країни 2022 року зменшився майже на 60 % до рівня 9,7 тис. тонн [2, 3]. Миколаївська область, хоча й зберегла за собою статус лідера, змогла добути лише 9,4 тис. тонн водних біоресурсів, тобто 38 % від обсягів 2021 року. У понад три рази скоротила даний показник Одеська область (до 3 тис. тонн), тому другою в регіональній структурі стала Черкаська область, спад добування якою виявився найменш суттєвим. Логічним наслідком зазначених процесів була присутність в структурі вилову виключно прісноводних видів риби – карася, товстолобика, коропа тощо.

На жаль, більшість вказаних проблем галузі продовжились вже у 2023 році. Хоча повноцінно відновити вилов все ще не було можливим, вдалось досягти незначного збільшення загального добування водних біоресурсів – орієнтовно в обсязі 38 тис. тонн, з яких 12,9 тис. тонн добуто в Антарктиці, натомість 9,7 тис. тонн припало на товарну аквакультуру, без врахування безоплатного постачання цієї продукції. Крім того, додатковим негативним фактором стало руйнування росіянами греблі Каховської ГЕС, що призвело не лише до екологічної катастрофи, а й спричинило, зокрема, осушення Каховського водосховища, промисловий вилов у якому складав в середньому 3 тис. тонн на рік [3].

З іншого боку, 2023 рік став початком запровадження онлайн-аукціонів на промисловий вилов риби та інших водних біоресурсів, порядок проведення яких був затверджений відповідною постановою Кабінету Міністрів України наприкінці 2022 року. Перші такі торги відбулись вже в лютому 2023 року за допомогою державної електронної торгової системи «ПРОЗОРРО.ПРОДАЖІ» згідно попереднього оголошення Держрибагентства [4]. На початку нинішнього року вона продовжує успішно функціонувати [5]. Разом з доступністю цього сервісу для більшого числа учасників, була досягнута краща прозорість самого процесу торгів при вирівнюванні умов конкуренції. Важливим етапом на перспективу стало схвалення урядом Стратегії розвитку рибної галузі до 2030 року, основною метою якої є забезпечення сталого розвитку рибного господарства України, а головні цілі на шляху її досягнення включають підтримку аквакультури, рекреаційного рибальства, фахової науки й освіти. Результатом цього має стати збереження і збільшення водних біоресурсів разом з орієнтацією на Європейський зелений курс [6].

Сучасний розвиток світового ринку риби і морепродуктів характеризується, в першу чергу, стабільно зростаючими обсягами виробництва, які є максимальними [7, 8, 9]. Спільний сільськогосподарський звіт ФАО та ОЕСР вказує на подальше нарощування його пропозиції до 2032 року. Наприклад, з нинішнього середнього рівня 2020-2022 років в кількості 181 млн тонн світове виробництво риби і морепродуктів за наступні десять років зросте до майже 202 млн тонн. Якщо зараз фактично половину в цих обсягах займає аквакультура, то до 2032 року майже все зростання в даному секторі забезпечуватиметься саме цим напрямком, який формуватиме 55 % обсягів глобальної пропозиції риби і морепродуктів, досягнувши 111 млн тонн [11]. Китай залишиться як найбільшим виробником риби і морепродуктів загалом, так і продукції аквакультури, маючи в останній частку більше половини. В глобальному масштабі структура аквакультури до 2032 року зміниться. Обсяги вирощування всіх видів зростатимуть, однак в цілому скоротиться частка коропа, що є тут найбільш поширеним. Разом з тим для секторів рибальства та аквакультури в найближчі роки очікується висока невизначеність, пов'язана з кліматичними змінами, політичними заходами та ефективністю управління [11].

Одним з напрямків розвитку галузі в світі, який лише набуває популярності, є органічна аквакультура. За останніми наявними даними спеціалізованого звіту «The world of organic agriculture 2024», виробництво продукції органічної аквакультури 2022 року склало 330 тис. тонн [12]. Перелік країн-лідерів даного сегменту формують Китай (140 тис. тонн), Норвегія (54 тис. тонн), Ірландія (34 тис. тонн) та Італія (24 тис. тонн), а основними видами виступають органічний лосось (45 тис. тонн) і мідії (39 тис. тонн).

Таким чином, глобальне виробництво риби і морепродуктів продовжує постійно розвиватись, збільшуючи свої кількісні показники та урізноманітнюючи наявний асортимент продукції. Оскільки доступні природні ресурси для вилову стають обмеженими та практично вичерпали власний потенціал, ключова роль в зростанні обсягів добування належатиме аквакультури, особливістю якої є виробництво за допомогою контрольованих умов. Натомість Україна прямо зараз стикається з найважчими труднощами для всього агропродовольчого сектору, включаючи добування водних біоресурсів, яке й до повномасштабної війни демонструвало ознаки системної кризи [7, 10]. Проте навіть в надскладних умовах були запроваджені важливі зміни в організації вилову риби та інших водних біоресурсів разом з розробкою стратегічних орієнтирів розвитку галузі на перспективу. Враховуючи ситуацію, яка склалась на сьогоднішній день, зокрема вплив всіх перерахованих негативних факторів та високих ризиків, виробництво риби і морепродуктів в Україні, ймовірно, у 2024 році не повернеться до показників попередні повномасштабної війни.

ВИСНОВКИ З ДАНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ДАНОМУ НАПРЯМІ

Глобальне виробництво риби і морепродуктів забезпечується в основному Китаєм та іншими азійськими країнами. В його структурі найбільші обсяги припадають на прісноводну рибу та деякі групи

морської риби. На тлі зростаючого світового виробництва абсолютним контрастом виглядає постійне зниження добування водних біоресурсів в Україні, яке у 2022-2023 роках впало до чергових історичних мінімумів. Єдиним напрямом промислу, який зазнав найменших втрат у нашій галузі, стала аквакультура. Тим не менше, у 2023 році було запущено онлайн-аукціони для промислового вилову риби та інших водних біоресурсів. Сучасні тенденції світового виробництва риби і морепродуктів розвиваються в напрямі зростання виробництва за рахунок штучного вирощування продукції. Україна зараз об'єктивно неспроможна в повній мірі впроваджувати найновіші технології в галузі рибництва і аквакультури, хоча саме вони дозволяють зберігати відносну стабільність обсягів виробництва. Подальшими дослідженнями в даній сфері, що викликать науковий інтерес і матимуть практичне значення, можуть стати перспективи розвитку аквакультури в Україні, включаючи як вирощування традиційних видів риб, так і специфічної морепродукції, яка переважно імпортується з-за кордону.

Література

1. FAOSTAT. URL : <http://www.fao.org/faostat/en>
2. Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>
3. Огляд рибного ринку України за 2022 та 2023 роки. URL: <https://uifsa.ua/news/news-of-ukraine/overview-of-the-fish-market-of-ukraine-for-2022-and-2023>
4. З'явилися перші аукціони на промисловий вилов риби. URL: <https://prozorro.sale/news/2023/02/09/na-prozorroprodazhi-zyavilis-pershi-aukcioni-na-promislovij-vilov-ribi/>
5. Аукціони на промисловий вилов риби 2024. URL: <https://darg.gov.ua/aukcioni-na-promislovij-vilov-0-0-0-13373-1.html>
6. Уряд схвалив Стратегію розвитку рибної галузі до 2030 року. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/uriad-skhvalyv-stratehiu-rozvytku-rybnoi-haluzi-do-2030-roku-shcho-vona-peredbachaie>
7. Духницький Б.В. Функціонування ринку риби і морепродуктів в Україні. *Економіка АПК*. 2022. Т. 29, № 1. С. 34-40.
8. Корман І.І. Сучасний стан та перспективи розвитку вітчизняного ринку риби та рибопродуктів. *Підприємництво та інновації*. 2020. № 12. С. 49-54.
9. Лук'яненко О.Д. Розвиток рибальства в секторальній структурі економіки ЄС: дис. кандидата екон. наук: спец. 08.00.02. КНЕУ ім. Вадима Гетьмана. К., 2021. 226 с.
10. Як повномасштабна війна впливає на рибництво в Україні. URL: <https://zn.ua/ukr/ECOLOGY/jak-povnomasshtabna-vijna-vplyvaje-na-ribalstvo-v-ukrajini.html>
11. OECD-FAO Agricultural Outlook 2023-2032. URL: <https://www.fao.org/3/cc6361en/cc6361en.pdf>
12. The World of Organic Agriculture 2024. URL: https://www.fibl.org/fileadmin/documents/shop/1747-organic-world-2024_light.pdf

References

1. FAOSTAT. URL : <http://www.fao.org/faostat/en>
2. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>
3. Ohliad rybnogo rynku Ukrainy za 2022 ta 2023 roky. URL: <https://uifsa.ua/news/news-of-ukraine/overview-of-the-fish-market-of-ukraine-for-2022-and-2023>
4. Ziavylis pershi auktsiony na promysloviy vylov ryby. URL: <https://prozorro.sale/news/2023/02/09/na-prozorroprodazhi-zyavilis-pershi-aukcioni-na-promislovij-vilov-ribi/>
5. Auktsiony na promysloviy vylov ryby 2024. URL: <https://darg.gov.ua/aukcioni-na-promislovij-vilov-0-0-0-13373-1.html>
6. Uriad skhvalyv Stratehiu rozvytku rybnoi haluzi do 2030 roku. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/uriad-skhvalyv-stratehiu-rozvytku-rybnoi-haluzi-do-2030-roku-shcho-vona-peredbachaie>
7. Dukhnytskyi B.V. Funktsionuvannia rynku ryby i moreproduktiv v Ukraini. *Ekonomika APK*. 2022. Vol. 29, № 1. P. 34-40.
8. Korman I.I. Suchasnyi stan ta perspektyvy rozvytku vitchyznianoho rynku ryby ta ryboproduktiv. *Pidpriemnytstvo ta innovatsii*. 2020. № 12. P. 49-54.
9. Lukianenko O.D. Rozvytok rybalstva v sektoralnii strukturii ekonomiky YeS: dys. kandydata ekon. nauk: spets. 08.00.02. KNEU im. Vadyma Hetmana. K., 2021. 226 p.
10. Yak povnomasshtabna viina vplyvaie na rybnnytstvo v Ukraini. URL: <https://zn.ua/ukr/ECOLOGY/jak-povnomasshtabna-vijna-vplyvaje-na-ribalstvo-v-ukrajini.html>
11. OECD-FAO Agricultural Outlook 2023-2032. URL: <https://www.fao.org/3/cc6361en/cc6361en.pdf>
12. The World of Organic Agriculture 2024. URL: https://www.fibl.org/fileadmin/documents/shop/1747-organic-world-2024_light.pdf